

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, доцента, завідувача
сектору законодавчого забезпечення модернізації економіки
Дослідницької служби Верховної Ради України**

**на дисертацію Бушка Олександра Олександровича на тему:
«Міжнародно-правове забезпечення повоєнного відновлення держави:
теорія і практика», подану на здобуття ступеня доктора філософії у
галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293
«Міжнародне право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Тема дисертаційного дослідження Бушка Олександра Олександровича є безумовно актуальною як у теоретичному, так і в прикладному вимірах. Основним чинником, що зумовлює актуальність дисертаційного дослідження, є триваюча повномасштабна збройна агресія російської федерації (рф) проти України, яка спричинила безпрецедентні руйнування цивільної, енергетичної, транспортної й соціальної інфраструктури, виснаження економічного потенціалу держави та масове переміщення населення. Виклики такого масштабу поставили перед Україною та міжнародним співтовариством першочергове завдання – розробку юридично ефективних, практично дієвих і довгострокових механізмів міжнародно-правового забезпечення повоєнного відновлення. Реалізація цього завдання вимагає системного оновлення інструментів міжнародного публічного права з метою їх адаптації до нових реалій, і передусім переосмислення класичних доктринальних підходів до співвідношення державного суверенітету, міжнародної солідарності та відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння.

Значення дисертаційного дослідження також підсилюється потребою у правовій кваліфікації міжнародної допомоги, яка за своєю юридичною природою становить особливий міжгалузевий нормативний комплекс, що реалізується через двосторонні угоди й багатосторонні партнерські форми взаємодії. Важливим викликом прикладного характеру є юридичне обґрунтування притягнення держави-агресора до відповідальності, а також розробка правових підстав для арешту, конфіскації та спрямування заморожених активів рф на відбудову України як прецеденту глобального значення.

Додатковим аргументом на користь своєчасності теми дисертаційного дослідження є поєднання повоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів, що передбачає адаптацію національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу (ЄС) та імплементацію спеціальних фінансово-правових інструментів (зокрема плану Ukraine Facility) на основі правового механізму умовності допомоги. Крім того, комплексний підхід до повоєнного відновлення держави виходить за межі лише відбудови зруйнованої та пошкодженої інфраструктури, вимагаючи імплементації концепції

«відбудувати краще, ніж було» (англ. «build back better»), міжнародних стандартів сталого розвитку, екологічної безпеки, інститутів перехідного правосуддя та закладення чітких нормативно-інституційних індикаторів оцінки ефективності відновлювальних заходів.

З огляду на зазначене, обрана Бушком О.О. тема дисертаційного дослідження є науково обґрунтованою, своєчасною та має вагоме значення як для розвитку доктрини міжнародного публічного права, так і для удосконалення національного правового регулювання у сфері забезпечення повоєнного відновлення, міжнародного співробітництва та притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження Бушка О.О. виконане у контексті актуальних напрямів сучасної юридичної науки. Дисертаційне дослідження також узгоджується з плановою науково-дослідницькою темою «Міжнародні стандарти міжнародних організацій та їх імплементація державами-членами» (реєстраційний номер № 69-2021/150106) у межах планових наукових робіт факультету права та міжнародних відносин Державного університету «Київський авіаційний інститут».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні. Ознайомлення з текстом дисертації дозволяє зробити висновок про загалом належний рівень обґрунтованості сформульованих у роботі наукових положень, висновків і рекомендацій. Дослідження ґрунтується на широкій джерельній базі, що охоплює міжнародно-правові акти, національне законодавство, а також значний масив сучасних наукових публікацій, присвячених теоретичним та практичним аспектам міжнародно-правового забезпечення повоєнного відновлення України. Загалом проведене дослідження свідчить про належний рівень наукової підготовки автора, здатність до самостійного наукового аналізу складної проблематики та вміння формулювати обґрунтовані теоретичні висновки та практичні рекомендації.

Методологічна основа дослідження та її оцінка. Методологія, визначена та застосована для проведення дослідження загалом відповідає предмету та меті дисертаційної роботи. У роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зокрема діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, історико-правовий, прогностичний, методи аналізу та синтезу тощо. Їх застосування дозволило автору забезпечити належний рівень наукової обґрунтованості отриманих результатів досліджуваної проблематики.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. Аналіз змісту дисертаційного дослідження Бушка О.О. дає підстави загалом позитивно оцінити отримані автором результати з огляду на їх теоретичну та прикладну значущість. Реальний зміст наукової новизни дисертаційного дослідження проявляється у таких положеннях та аспектах роботи:

По-перше, заслуговує на увагу авторське визначення поняття міжнародно-правового забезпечення повоєнного відновлення держави як цілісної системи міжнародно-правових норм, інституційних механізмів та регулятивних засобів, спрямованих на відновлення ефективного державного контролю, а також соціально-економічної інфраструктури в постконфліктний період, що реалізується через взаємодію договірної, інституційної та звичаєво-правової рівнів регулювання. Попри певну узагальненість формулювання, запропоноване визначення відображає прагнення автора відійти від фрагментарного сприйняття відповідних процесів і проаналізувати їх як самостійний напрям міжнародно-правового регулювання.

По-друге, важливим елементом дослідження є обґрунтована автором дворівнева класифікація принципів міжнародно-правового регулювання повоєнної допомоги, яка передбачає розмежування між загальновизнаними принципами міжнародного права та спеціальними принципами, притаманними саме відносинам повоєнного відновлення. До останніх, зокрема, віднесено пріоритетність потреб постраждалої держави, умовність і цільову спрямованість допомоги, забезпечення сталості відновлення та необхідність системної координації міжнародних зусиль. Такий підхід дозволяє впорядкувати наявні у доктрині окремі концептуальні підходи до визначення міжнародно-правових засад повоєнної допомоги та водночас сприяє формуванню більш цілісного бачення відповідного напрямку міжнародно-правового регулювання.

По-третє, позитивної оцінки заслуговує спроба автора розглянути повоєнну допомогу як особливий міжгалузевий міжнародно-правовий феномен, що формується на перетині норм права міжнародно-правової відповідальності, права міжнародних організацій, права міжнародних договорів та права на сталий розвиток. Зазначена дослідницька позиція дозволяє відійти від звуженого тлумачення повоєнної допомоги виключно як фінансово-економічного інструменту та обґрунтувати її як цілісний міжнародно-правовий режим, у межах якого інтегруються різні за своєю природою нормативні та інституційні механізми.

По-четверте, заслуговує на підтримку й те, що автор не обмежився аналізом виключно міжнародно-правового регулювання, а обґрунтовано звернувся до проблематики імплементації відповідних стандартів у національний правопорядок, зокрема у сфері реформування судової влади та публічного управління. Такий підхід свідчить про прагнення забезпечити зв'язок між міжнародними зобов'язаннями держави та внутрішньодержавними механізмами їх реалізації, що є важливим з огляду на ефективність правозастосування.

Теоретичне значення дисертаційної роботи. Результати дисертаційного дослідження сприяють поглибленню теоретичних уявлень про міжнародно-правове забезпечення повоєнного відновлення держави як цілісного та міжгалузевого правового феномену. У дослідженні сформульовано авторське визначення відповідної категорії, досліджено

правову природу та ознаки повоєнної допомоги як особливого нормативного комплексу. Теоретичне значення роботи виявляється також у здійсненні порівняльно-правового аналізу двосторонніх угод про повоєнну відбудову як самостійного різновиду міжнародних договорів, визначенні їх характерних ознак і місця у системі договірної регуляції постконфліктних відносин, а також у формуванні концептуальних підходів до міжнародно-правових гарантій сталого розвитку держави у повоєнний період.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що проведений правовий аналіз, на підставі якого сформульовані основні положення та висновки, відображають теоретико-правові засади становлення концепції міжнародно-правове забезпечення повоєнного відновлення держави.

Водночас, практична цінність цього дослідження доповнюється такими аспектами застосування результатів дисертації: 1) положення та висновки дисертації можуть слугувати основою для подальшого аналізу міжнародно-правових механізмів повоєнного відновлення держави, розвитку теоретичних засад функціонування інституту повоєнної допомоги, як наукової (доктринальної) категорії в міжнародному праві, вдосконалення понятійного апарату у сфері постконфліктного врегулювання, а також для розробки нових наукових концепцій щодо правового забезпечення сталого розвитку держав у постконфліктний період; 2) наукові положення, викладені в дисертації, можуть бути використані при викладанні дисциплін «Міжнародне публічне право», «Право міжнародних організацій», «Міжнародне гуманітарне право», «Право міжнародної безпеки», «Право Європейського Союзу», а також при підготовці підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів за тематикою міжнародно-правового механізму повоєнного відновлення держави та міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію; 3) результати дисертації можуть бути використані у міжнародній та дипломатичній діяльності для застосування органами виконавчої влади України при підготовці та проведенні переговорів щодо укладення міжнародних угод у сфері повоєнного відновлення, формуванні правових позицій України в міжнародних організаціях та судових установах, підготовці заяв до міжнародних компенсаційних механізмів, а також при розробці стратегій залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги; 4) результати дослідження також сприятимуть вдосконаленню практики органів державної влади, залучених до процесів координації міжнародної допомоги та управління відновленням, при тлумаченні та застосуванні норм міжнародних договорів у сфері повоєнного відновлення, а також судовими органами при розгляді справ, пов'язаних із захистом майнових прав постраждалих від збройної агресії та реалізацією компенсаційних механізмів.

Оцінка структури дисертаційного дослідження і логіки викладу. Структура і зміст роботи відповідають меті, завданням, об'єкту та предмету дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що

містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 299 сторінок.

Повнота апробації та публікацій. Положення, що містяться в дисертаційному дослідженні та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладені у 8 наукових працях, з яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України та 5 праць апробаційного характеру.

Оцінка дотримання академічної доброчесності. За результатами ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження підстав для сумнівів щодо самостійного характеру виконання роботи не вбачається. Аналіз використаних у роботі джерел та характер їх цитування свідчить про дотримання вимог академічної доброчесності. Підстав вважати, що в дисертаційному дослідженні наявні порушення академічної доброчесності, не встановлено.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційного дослідження. Загалом позитивно оцінюючи значення дисертаційного дослідження та його зміст, варто зауважити про наявність деяких положень, що потребують додаткової аргументації та зумовлюють наукову дискусію, зокрема:

1. Щодо правових механізмів конфіскації та використання заморожених активів держави-агресора для повоєнного відновлення України. У підрозділі 3.2 та підсумкових висновках дослідження здобувач слушно розглядає питання юридичної відповідальності держави-агресора та механізмів акумуляції ресурсів для фінансування відбудови України. Погоджуючись із високою актуальністю та практичною значущістю цієї проблематики, разом з тим вважаємо, що означені положення потребують додаткової конкретизації, зокрема в частині системного аналізу міжнародно-правового підґрунтя для конфіскації або використання активів рф.

Зокрема, поза увагою дисертанта залишилася доктринальна та практична дискусія щодо співвідношення принципу юрисдикційного імунітету держав (лат. *par in parem imperium non habet*) із сучасним інститутом контрзаходів у міжнародному праві. Загальний міжнародно-правовий режим надає суверенним активам (особливо резервам центральних банків держави) посилений рівень захисту від примусових заходів, а тому їх відчуження або перенаправлення доходів від них потребує чіткого та належного правового обґрунтування відповідно до норм міжнародного права.

У контексті окресленого доцільно зауважити, що в міжнародно-правовій доктрині та практиці наразі виокремлюється декілька конкуруючих підходів до розв'язання цієї проблеми, серед яких:

- застосування третіми державами так званих колективних контрзаходів у відповідь на серйозне порушення імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*), зокрема щодо заборони агресії, що може потягти тимчасове призупинення виконання окремих зобов'язань перед державою-порушницею;

- обмеження так званого функціонального імунітету, що передбачає втрату юридичного захисту активами у випадку вчинення державою серйозних порушень імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*), включаючи діяння, що кваліфікуються як міжнародні злочини;
- запровадження спеціальних міжнародно-правових механізмів (зокрема на основі спеціальних угод під егідою ООН чи Ради Європи) щодо створення міжнародного реєстру збитків та компенсаційної комісії, які передбачають спеціальні процедури доступу до заморожених активів держави-агресора із можливістю їх подальшого використання для цілей компенсації;
- використання додаткових прибутків від заморожених активів без безпосередньої конфіскації їхньої основної суми.

Оскільки механізм компенсації за рахунок ресурсів держави-агресора є центральним у сучасній дискусії щодо повоєнного відновлення України, постає питання: яка із зазначених міжнародно-правових моделей, на думку дисертанта, є найбільш обґрунтованою та реалістичною для обмеження імунітету щодо активів РФ без порушення основних принципів міжнародного права, та як саме пропонований автором підхід співвідноситься із конституційними гарантіями захисту права власності та міжнародними зобов'язаннями держав-партнерів, під юрисдикцією яких перебувають ці активи?

2. Щодо умовності міжнародної допомоги та її співвідношення з принципом державного суверенітету і механізмами національної імплементації. У підрозділі 1.3 дисертації здобувач виокремлює принципи міжнародно-правового регулювання повоєнного відновлення, зокрема принцип пріоритетності потреб постраждалої держави, а також принцип умовності та цільового спрямування (*conditionality*) міжнародної допомоги. Дисертант слушно наголошує на важливості узгодження дій із міжнародними інституціями для залучення ресурсів. Водночас на практиці реалізація режиму умовності (зокрема вимог щодо проведення інституційних, антикорупційних та секторальних реформ з боку МВФ, Світового банку, ЄС чи окремих держав-партнерів) фактично визначає зміст, темпи та пріоритети відбудови України.

У зв'язку з цим виникає низка питань, пов'язаних із тлумаченням юридичної природи принципу умовності, а саме: як співвідноситься цей принцип із принципом невтручання у внутрішні справи держави, визначеним у пункті 7 статті 2 Статуту ООН? Чи розглядається він як добровільне взаємоузгодження обмежень між Україною і партнерами щодо здійснення окремих суверенних повноважень на підставі міжнародного договору, чи як сформований міжнародними донорами зовнішній режим правового регулювання? А також як саме пропоновані міжнародно-правові механізми відбудови мають імплементуватися у національне право та реалізовуватися через органи державної влади та місцевого самоврядування без порушення конституційного правопорядку України (наприклад, на підставі включення відповідних застережень до міжнародних угод чи шляхом ухвалення внутрішніх правових актів тощо)?

3. Щодо правового статусу та юридичної сили актів міжнародних донорських конференцій. У положеннях наукової новизни та у підрозділі 2.3 дисертації здобувач досліджує розвиток підходів до визначення правового статусу міжнародних донорських конференцій як важливих інструментів консолідації міжнародної підтримки та залучення фінансових та матеріально-технічних ресурсів на відбудову України. Разом з тим, аналіз практики конференцій з питань відновлення України (Лугано 2022, Лондон 2023, Берлін 2024, Рим 2025) свідчить, що їхні підсумкові документи – включно із Луганською декларацією, спільними заявами співголів та комюніке – здебільшого мають характер актів «м'якого права» (soft law) і не створюють юридичних зобов'язань у розумінні фундаментального принципу добросовісного виконання міжнародних договорів (pacta sunt servanda). Більше того, навіть на пізніших етапах розвитку цього процесу, зокрема під час Конференції в Римі 2025 року, яка супроводжувалась укладенням окремих політичних домовленостей, не відбулося переходу до їх оформлення як міжнародних угод, спрямованих на забезпечення фінансування відновлення України. Така послідовна практика підтверджує, що використання рекомендаційних інструментів має системний характер.

У цьому контексті додаткового обґрунтування дисертанта потребує питання ефективності подібних актів, зокрема їхньої здатності забезпечити довгострокову стабільність, передбачуваність і цільове спрямування фінансової допомоги в умовах можливої зміни політичних пріоритетів чи урядів у державах-донорах.

4. Щодо необхідності висвітлення екологічних аспектів повоєнного відновлення України. Задекларована в дисертації мета досягнення сталого розвитку об'єктивно передбачає інтеграцію екологічного компонента як одного з ключових елементів повоєнного відновлення, зокрема відновлення довкілля, що зазнало суттєвого негативного впливу внаслідок воєнних дій. Серед іншого, йдеться про наслідки масштабного забруднення територій, знищення екосистем, мінування земель, руйнування об'єктів критичної інфраструктури тощо. За таких умов постає завдання не просто відбудувати економіку, але зробити це на засадах сталості й екологічності, щоб зменшити вразливість України до майбутніх потрясінь та екологічних ризиків. У цьому сенсі повоєнний період розглядається науковцями та експертами-практиками як унікальне «вікно можливостей» для проведення структурних змін. Замість відновлення застарілих технологій і практик довоєнного часу, Україна може впроваджувати сучасні чисті технології, відновлювану енергетику та енергоефективні рішення. Це відповідає концепції «відбудувати краще, ніж було» (англ. «build back better»), а також її оновленій інтерпретації «відбудувати краще та екологічніше» (англ. «build back greener»), яку підтримують міжнародні партнери України. Зокрема, стратегічні документи й експертні оцінки наголошують, що відбудова України має відбуватися на зелених засадах, поєднуючи відновлення з довгостроковими цілями сталого розвитку.

З огляду на викладене, видається, що у дисертаційній роботі характеристиці цих аспектів приділено недостатньо уваги. Це особливо стосується питань правової кваліфікації екологічної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, механізмів її документування та оцінки, а також міжнародно-правових інструментів забезпечення відповідальності держави-агресора та відшкодування екологічних збитків. Крім того, з огляду на перспективу членства України в ЄС в дисертації варто було б детальніше окреслити імплементаційний вимір екологічних стандартів ЄС у процесі повоєнної відбудови України, зокрема проаналізувати, яким чином принципи «зеленої відбудови» (англ. «green recovery») та екологічної умовності міжнародної допомоги можуть бути інтегровані у національні та міжнародні механізми фінансування відновлення.

Загальний висновок щодо дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота виконана на достатньому теоретичному рівні, запропоновані дисертантом положення мають наукову цінність, оскільки покликані стати доповненням щодо практичного розв'язання окреслених у дослідженні проблем, та можуть стати основою для подальших наукових пошуків у цій сфері.

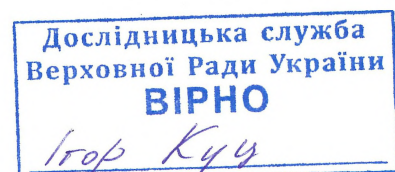
Дисертація Бушка Олександра Олександровича «Міжнародно-правове забезпечення повоєнного відновлення держави: теорія і практика», подана на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право», відповідає вимогам пунктів 6-9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії зі спеціальності 293 «Міжнародне право» в галузі знань 29 «Міжнародні відносини».

Офіційний опонент:

завідувач сектору
законодавчого забезпечення
модернізації економіки
Дослідницької служби
Верховної Ради України,
професор кафедри публічного
та міжнародного права
НІІ Юридичний інститут
КНЕУ імені Вадима Гетьмана,
доктор юридичних наук, доцент

Ольга СТРЕЛЬЦОВА

11.08.2026



Ігор Куч
Заступник завідувача